

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

УДК 330.1

Олег Яременко, Антон Саленков

СОЦІАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ТА ІНСТИТУЦІЙНА РІВНОВАГА В ЕКОНОМІЦІ

Розкрито роль соціальних гарантій у підтриманні інституційної рівноваги в економіці. Уточнено механізми виникнення інституційної пастки держави добробуту. Охарактеризовано основні рівні розв'язання проблеми рівноважного зростання системи соціальних гарантій в Україні.

Ключові слова: соціальні гарантії, інституційна рівновага, інституційна пастка держави добробуту.

JEL: A 100; H 530.

Соціальні гарантії справляють суттєвий вплив на економічні інститути суспільства – як один із погоджувальних критеріїв їх функціонування, як чинник довіри, як механізм забезпечення соціальної справедливості. Це особливо важливо у світлі доволі несподівано загостреної проблеми бідності як явища, властивого не лише що державам, що розвиваються, а і багатьом розвиненим. У процесі ринкових реформ і глобалізації економіки інститут соціальних гарантій виконує важливу роль межі допустимих і прийнятних змін. Розуміння цієї межі дає можливість чіткіше планувати національну стратегію інноваційного розвитку й інституційних реформ в умовах ринкової трансформації та глобалізації.

З соціальними гарантіями тісно взаємопов'язана проблема фінансової та макроекономічної стабільності. Інституційна незбалансованість соціальних гарантій обертається їх фінансовою незбалансованістю, як поточною так і перспективною. Жорсткі бюджетні обмеження вимагають від суспільства оптимальних пропорцій розподілу національного багатства між цілями соціальної стабільності та справедливості, з одного боку, і цілями економічного зростання і підвищення національної конкурентоспроможності – з іншого. Для знаходження оптимального варіанту пропорцій потрібне чітке розуміння інституційної природи соці-

Яременко Олег Леонідович (es-teor@ief.org.ua), д-р екон. наук, ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України".

Саленков Антон Володимирович (salenkov2001@mail.ru), пошукач. Харківський національний університет ім. В.Н.Каразіна.

альних обмежень і соціальних гарантій як важливого внутрішнього механізму стабілізації трансформаційної економіки.

Важливою є і та обставина, що соціальні гарантії виступають як один з інструментів економічної влади держави. В інтересах і громадянського суспільства, і держави ця влада має бути обмежена законом, стандартом, нормою, традицією, тобто вона має бути інституціалізованою.

Соціальні гарантії пов'язані з життєвим циклом інститутів господарської системи. Завдяки циклічності економічного розвитку чинники невизначеності набувають позитивного значення як потенційне джерело ускладнення і збагачення технологій, структур та інститутів. Як неринковий інститут соціальні гарантії схильні до впливу екзогенних ринкових коливань і циклів через механізми їх фінансового забезпечення.

Ринкове середовище через механізм жорстких бюджетних обмежень оптимізує розміри домогосподарств, що побічно сприяє зростанню віддачі ресурсів і знижує потребу в заощадженнях. Як наслідок домогосподарства та їх інституційні засади стають менш затребуваними. Відбувається стиснення інституційного простору повноважень і відповідальності домогосподарств, а утворені порожнечі заповнюються повноваженнями корпорацій і соціальної держави, яка за визначенням меншою мірою зв'язана бюджетними обмеженнями. На якомусь етапі це зменшує внутрішні джерела зростання нижче за допустимий рівень і породжує інвестиційний застій (як це показує приклад сучасних США, держав Європейського Союзу). Господарська система входить у стан, який можна охарактеризувати як інституційна пастка з сильним екзогенним важелем.

Антиномія звичного і незвичного є однією з ключових у дослідженні будь-якого інституційного генезису (Гегель, 1990. С. 268)¹. За великим рахунком будь-яка незвична норма не є *інституційною* в точному значенні цього слова, оскільки обов'язково породжує внутрішній конфлікт суб'єкта, залишковий автоматизм дій якого пов'язує його зі старою нормою, а діяти він змушений у силовому полі нової. Подолання цього конфлікту – справа відносно легка, якщо нова норма перебуває в тому самому ціннісному просторі, що і стара. Якщо ж нова норма має своїм джерелом іншу ціннісну підставу, то внутрішній конфлікт може набути застійної форми або навіть стати руйнівним щодо соціального статусу і соціальних зв'язків суб'єкта.

Оскільки будь-яка соціальна система є відкритою і схильною до внутрішнього зносу, їй властиві чинники не-

¹ Говорячи про звичку, Гегель зазначає: "У ній зникає протилежність між природною і суб'єктивною волею, боротьбу в суб'єкті викоренено, і тим самим звичка входить у моральність".

визначеності функціонування і розвитку. Ця невизначеність поширюється на інститути, а з урахуванням відкритості та глобальних зрушень може торкнутися і ціннісних підвалин господарської системи. Потреба в порядку актуалізується й усвідомлюється в умовах дефіциту загальноприйнятих правил, критеріїв і цінностей соціальної поведінки. Суспільство, що перебуває у стані "інституційної сенсibilізації", змушене першою чергою формувати нову систему статусів.

Органічним елементом соціального порядку виступає ієрархія цінностей, інститутів і статусів. В умовах трансформаційних зрушень регулятивна роль інституту дистрибутивної справедливості розмивається і на перше місце виходять критерії статусу, влади, доступу до ресурсів. Глибина інституціалізації визначає спроможність соціальних механізмів до обмежувального і критерійного впливу ціннісних підстав соціуму (Поланьї, 2004. С. 87)². Слабкі, незрілі інститути роблять у кризових умовах систему схильною до процесу спрощення і деградації.

Чим менш інституціолізована система, тим більша ймовірність того, що в умовах зрушення вона перейде до моделі виживання за рахунок слабких, за рахунок справедливості. Коли всі щось утрачають, хтось утрачає все. Соціальні гарантії для слабких і незахищених у недостатньо інституціалізованих системах можуть швидко ліквідуватися, оскільки інституційний устрій економіки націлений на забезпечення влади, статусу держави й найсильніших в економічному плані верств населення.

До того ж, як зазначають італійські дослідники Н.Баттіні та Дж.Каллегарі, складність і гострота проблем, пов'язаних із старінням населення, зростає через сукупність чинників: "Витрати на охорону здоров'я і виплату пенсій зростають, оскільки чисельність населення віком понад 65 років зростає швидше за чисельність населення працездатного віку. Збільшення так званої частки залежного населення літнього віку (ЧЗЛВ) означає, що менша частина працездатного населення оплачує медичну і пенсійну допомогу немолодого населення, яке дедалі збільшується. Останнім часом зростаюча ЧЗЛВ посилилася різко збільшеними цінами на медичне обслуговування і ліки, які, за прогнозами, зростатимуть і далі в усьому світі, причому темпами, що набагато перевищують очікуване зростання номінальних доходів" (Баттіні, Каллегарі, 2011. С. 19).

² "Інституційне оформлення господарського процесу надає йому внутрішньої єдності та стабільності. Воно породжує структуру, наділену в суспільстві конкретною функцією. Воно концентрує увагу на цінностях, мотивах и здійснюваній політиці", - писав К.Поланьї.

Інституційна невизначеність соціальних гарантій обертається фінансовою нестабільністю, яка, своєю чергою, підштовхує державу до простого рішення – скорочувати соціальні гарантії залежно від наростання розриву між потребами і можливостями їх фінансування. При цьому ніхто не звертає увагу на критерійну функцію соціальних гарантій і соціальної справедливості. Проте відмова від критеріїв, хоч і в неявній формі, породжує свавілля держави, що є однією з найнебезпечніших форм соціальної невизначеності.

Національні еліти повинні взяти на себе відповідальність за швидке проходження зони фундаментальної невизначеності соціуму. Якщо такої еліти немає, то невизначеність переходу стає руйнівною.

Ризики сучасного розвитку Китаю, наприклад, пов'язані з тим, що існуючі темпи змін відбуваються на тлі недостатньо розвиненої системи соціальних гарантій. Неминуче інституційне стиснення сектора домогосподарств у його традиційній формі патріархальної сім'ї та перехід до посттрадиційної сім'ї (мобільнішої та компактнішої, але менш значущої в суспільстві), підкріплювані потребою у швидкому розширенні внутрішнього ринку, мають бути компенсовані активним розвитком системи соціальних гарантій. Проте створення її явно запізнюється порівняно з темпами технологічних та інституційних інновацій.

Як показало дослідження, здійснене 2000 року в Пекіні, Шанхаї, Ченду і Гуанчжоу, скорочується традиційна економічна мотивація створення сім'ї як передумови забезпеченої старості (20% жінок не бачать необхідності заводити в сім'ї дітей).

Традиційні для Китаю уявлення про те, що діти – це гарантія забезпеченої старості, сьогодні йдуть у минуле. Молоді жінки, що витратили багато грошей, сил і часу на навчання і кар'єрне зростання, не можуть собі дозволити піти в декретну відпустку, звівши таким чином нанівець усі свої зусилля. Вони бояться втратити кваліфікацію, залишитися без роботи, випасти з ділового життя.

Таке зрушення саме по собі є сильним чинником невизначеності (Почагіна, 2008)³. Адже відійти від інститутів, що склалися і функціонували впродовж тисячоліть,

³ О.Почагіна зазначає: "У традиційному суспільстві сім'я і сімейно-родинна група відіграють головну роль у соціалізації індивіду. У суспільстві посттрадиційному до процесу соціалізації активно підключаються інші інститути: дошкільні дитячі та навчальні заклади, неформальні об'єднання, групи за інтересами, трудові колективи. Отже, процес культурної трансмісії стає складнішим. Молоді покоління наслідують аж ніяк не всі культурні цінності та соціальні норми, а вибірково лише ті, що відповідають новим соціально-економічним умовам. Наслідком усіх цих змін стала зміна уявлень про шлюб і сімейні відносини у покоління, яке виросло в епоху реформ".

ще складніше, ніж перейти від адміністративно-командної системи до ринкової. Посттрадиційний Китай став сприйнятливішим не лише до інновацій, але і до загроз, із ними пов'язаних. Цілком можливо, що процес несистемних змін китайського суспільства вже запущений.

Соціальним гарантіям як таким через їхню природу є органічно властивим ризик зниження схильності домогосподарств до заощадження і, як наслідок, імовірність інституційної пастки, заснованої на зсуві рівноваги між поточними і перспективними потребами в бік поточних. Дж.М.Кейнс у дев'ятому розділі книги "Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей" звернув увагу на можливі мотиви й умови, здатні спричинити перевищення споживання над доходом. До них він відносить витрачання заощаджень домогосподарств, які сформувалися в попередній період, і витрачання заощаджень у старості, коли поточні доходи різко знижуються, а також допомога безробітним, джерелом якої є позики держави. Такі ситуації з фінансової точки зору Кейнс тлумачить як негативні заощадження.

На наш погляд, є сенс уважно вчитатися в інституційний контекст концепції Кейнса. "У цій книзі ми, проте, не розглядатимемо (крім окремих відступів) результати віддалених соціальних змін чи поступовий вплив вікового прогресу. Ми вважатимемо заздалегідь заданими, так би мовити, основне "тло" суб'єктивних стимулів до заощадження і відповідно до споживання. Оскільки розподіл багатства визначається більш менш постійною соціальною структурою суспільства, його теж слід розглядати як чинник, схильний лише до повільної зміни впродовж тривалого періоду, - чинник, який за розгляду цієї проблеми ми можемо вважати заздалегідь заданим" (1978. С. 199). Останні десятиліття розвитку країн із сталою ринковою економікою демонструє швидку інституційну динаміку, здатну прямо впливати на мотиви і масштаби обережності, заощаджень, на загальне ставлення до ризику.

Якщо допущення Кейнса про незмінність стимулів до заощадження, постійної соціальної структури і повільні зміни інститутів не відповідають соціально-інституційним реаліям господарської системи, то розподіл багатства між споживанням і заощадженням може втратити внутрішні стабілізатори у вигляді мотивів, що спонукають людей утримуватися від витрачання отриманого ними доходу. Феномен негативного заощадження може перетворитися з додаткового чинника функціонування системи на один з основних її регуляторів. За низкою ознак такий стан економіки можна віднести до *пасток*, тобто таких станів, які мають зовнішні ознаки рівноваги, але породжують сталу тенденцію до неефективного використання економічних ресурсів.

Головні учасники пастки держави добробуту - домогосподарства, держава, корпорації - зацікавлені в максима-

льних соціальних гарантіях. Домогосподарства як споживачі соціальних гарантій за допомоги останніх стабілізують або навіть підвищують свій життєвий рівень незалежно від фази циклу. Держава, підвищуючи соціальні гарантії за рахунок державного боргу, збільшує свою економічну владу в суспільстві. Корпорації отримують надійну і доволі прибуткову інвестиційну альтернативу у вигляді державних цінних паперів.

У результаті:

- обмежується активність у пошуку робочих місць з боку безробітних, що виглядає як тенденція до зниження попиту на робочі місця;

- зростає частка держави в сукупних фінансових ресурсах суспільства – внаслідок зниження частки домогосподарств і корпорацій;

- через зменшення інвестиційної активності корпорацій знижується рівень пропозиції робочих місць.

Виникає баланс інтересів домогосподарств, держави і корпорацій, якому відповідає рівновага попиту і пропозиції на ринку праці. Інакше кажучи, всім добре. Але при цьому відносний рівень рівноваги національної економіки у глобальному середовищі знижується, що виявляється в погіршенні платіжного балансу і зростанні зовнішнього боргу країни.

Пастка держави добробуту з розвиненим кредитним ринком може бути описана так: 1) розвиток споживчого кредиту знижує для багатьох домогосподарств норму заощадження до негативних значень; 2) можливість зростання рівня споживання домогосподарств за межі бюджетних обмежень (у вигляді доступного їм доходу) дозволяє піднімати поточний рівень ефективного попиту, в чому зацікавлені і держава, і корпорації, і домогосподарства; 3) супутній ризик низького рівня доходів на низхідній фазі життєвого циклу домогосподарств нейтралізується державою за допомоги сильної системи соціальних гарантій і соціального страхування, що забезпечує відносну функціональну стабільність держави добробуту; 4) природні стабілізатори рівня споживання домогосподарств на низхідній фазі їх циклу (у вигляді внутрішньосімейних трансфертів, властивих моделі традиційної трипоколінної сім'ї) виявляються незатребуваними, а сама сім'я перетворюється на нуклеарну; 5) для підтримання поточної рівноваги споживчий кредит і система соціальних гарантій замикають на собі дедалі значнішу частину потенційних ресурсів інноваційно-інвестиційного розвитку, тому господарська система вимушена знизити свій рівень динамічної рівноваги і відносний статус у низці інших зростаючих систем; 6) в умовах активізації глобальної конкуренції за ресурси недостатньо конкурентоздатна національна економіка змушена скорочувати систему соціальних гарантій, що породжує силь-

ний інституційний ризик, який супроводжується макроекономічною і фінансовою нестабільністю; 7) прагнучи нейтралізувати підвищені фінансові та макроекономічні ризики, держава активізує механізми контролю і регулювання ринкової системи, використовуючи для цього стандартні інструменти і механізми, не розраховані на таке навантаження. Унаслідок неадекватного втручання держави рівень рівноваги знижується ще більше, зростає соціальна напруженість.

Ускладнює ситуацію останнім часом масова міграція. Наприклад, у ФРН соціальна держава привертає мігрантів, які приїжджають сюди, щоб жити на соціальну допомогу. Адже соціальні виплати нерідко формують дохід, на який мігрант навряд чи міг сподіватися на своїй батьківщині. А оскільки дохід мігрантові гарантований, він утрачає стимули до того, щоб інтегруватися в німецьке суспільство, самореалізовуватися і приносити країні користь. Мігранти погано знають мову, не бажають шукати роботу, створюють етнічні гетто, їхні сім'ї за рахунок високої народжуваності поступово розростаються.

З погляду Тіло Саррацина, розвиток соціальної держави в Німеччині призвів до того, що висококваліфіковані працівники вимушені відраховувати дедалі більшу частину своєї зарплати на підтримку соціальної рівноваги у країні. Разом з тим низькокваліфікованим кадрам неможливо знайти роботу, оскільки робочі місця, що відповідають їх кваліфікації, обходяться працедавцям дуже дорого, і їм доводиться жити на допомогу. Як наслідок збільшується навантаження на висококваліфікованих працівників за зростання кількості тих, хто живе на допомогу, підвищуються соціальні витрати, деформується економічна структура суспільства (Аршин, 2012).

Подальше зростання напруженості може призвести через соціальну хаотизацію до реструктуризації соціальної системи. Особлива інституційна вразливість моделі держави добробуту полягає ще й у тому, що надмірні соціальні гарантії ведуть до зростання держави і посилення її влади за рахунок громадянського суспільства. Відмова громадянського суспільства, обтяженого соціальними гарантіями, від ризиків розвитку означає перекладання цих ризиків на інститути держави, які разом з цим узурпують відповідні повноваження інститутів громадянського суспільства. Надмірно соціалізована держава схильна до обмеження громадянських прав і свобод, що позбавляє суспільство адекватних механізмів зворотного зв'язку і формує потенціал соціальної деструкції.

Випереджальне нарощування соціальних гарантій в умовах низького рівня ВВП на душу населення може заважати подоланню бідності. Приклад Китаю показує, що поки економіка не досягла певного (порогового) рівня розвит-

ку, проблеми бідності та нерівності найкраще можна розв'язати на шляхах економічного зростання, інвестицій, створення робочих місць. Соціальні гарантії як альтернатива капітальних інвестицій на цьому етапі мають велику альтернативну вартість і тому суспільний вибір закономірно схиляється на користь капітальних інвестицій, що сприяють успішній довгостроковій політиці зайнятості та доходів.

Мірою досягнення певного рівня розвитку ринкової інфраструктури і ринкових інститутів суспільний попит на соціальні гарантії починає посилюватися, а їх альтернативна вартість знижуватися. Причина цього полягає в тому, що інституціалізовані соціальні гарантії є обов'язковою умовою досягнення необхідного рівня довіри в економіці, яка слугує передумовою ефективної роботи ринкових механізмів. На цьому етапі зростає альтернативна вартість переважної орієнтації на капітальні інвестиції, що виявляється не тільки у вигляді прямих соціальних витрат і втрат, а ще й у вигляді додаткових трансакційних витрат, що знижують ефективність використання ресурсів. Тому суспільний вибір починає дедалі частіше схилитися в бік соціальних гарантій.

Попит на соціальні гарантії з боку суспільства детермінується складною сукупністю ціннісно-інституційних, фінансових, соціокультурних і політичних чинників. Гарантованість як соціальний принцип містить у собі неусувну органічну суперечність, яка може відтворюватися в розширених масштабах і набувати гострих форм.

Відсутність соціального ризику і потреби в турботі про завтрашній день об'єктивно послаблюють роль діяльного начала, знижують соціальну цінність активної та інноваційної поведінки в суспільстві. Ціннісно-інституційна незбалансованість соціальних гарантій може виражатися в тому, що споживча мотивація на якомусь етапі соціалізації економіки починає переважати над мотиваціями трудовими і інноваційними. У цьому разі попит на соціальні гарантії зростатиме вищими темпами, ніж національна конкурентоспроможність і продуктивність праці. Люди межевого віку раніше втрачатимуть трудову й інноваційну мотивацію, зберігаючи або навіть підсилюючи при цьому мотивацію споживчу, оскільки остання зазнає вплив небажаних зрушень споживчої спрямованості в ціннісних орієнтирах соціуму.

Недостатньо розвинені соціальні гарантії призводять до низького рівня рівноваги, оскільки підсилюють ризик і провокують автаркію (через зростання трансакційних витрат), коли соціальна енергія прямує всередину еколого-економічної системи і, відповідно, природні екологічні детермінанти починають відігравати важливішу роль порівняно із власне соціальними детермінантами.

В основі попиту на соціальні гарантії лежить сукупність інституційних, економічних, демографічних чинників, здатних породжувати стабільний (інституційний) розрив між потребами людини і реальними можливостями їх задоволення за рахунок отримуваних нею доходів (доступних, наявних), який не може бути подоланий самостійно в умовах існуючого інституційного устрою господарської системи. Якщо ж такий розрив долається, наприклад, завдяки інституту традиційної сім'ї в Китаї, то попит на соціальні гарантії або не виникає, або має латентний характер.

Оскільки діяльність людей у системі суспільного виробництва є багатовимірною, то і чинники, що впливають на їх соціальний, демографічний і економічний статус, можуть бути описані в поняттях відповідних наук. Підставою для коректної інтеграції результатів використання різних критеріїв та інструментів можуть бути такі поняття, як *суб'єкт, індивід, компетентність, справедливість, свобода і відповідальність*.

Суб'єктна структура попиту на соціальні гарантії є відбиттям агрегованої інституційної структури економіки. Розрив може виникати у підприємств і домогосподарств, працюючих і непрацюючих громадян, у жителів міст і сіл, у тих, що живуть у благополучних і депресивних регіонах, у представників різних демографічних або етнічних груп населення, у осіб із вищою або середньою освітою і т. д. З погляду предмета цього дослідження для нас, передусім, є важливими економічні та інституційні чинники і характеристики господарської системи, що породжують такий розрив як стале (необхідне) явище.

Інституційна система ринкового типу не просто допускає ризик і невизначеність господарської діяльності, а санкціонує і використовує їх для досягнення своїх цілей. Розриви у грошових потоках у вигляді профіциту або дефіциту, які час від часу з'являються на всіх рівнях суб'єктної структури ринкової економіки, є обов'язковою умовою її нормального функціонування. На цій підставі виникають специфічний набір ринкових стимулів і кредитна система, що виражає прихований суспільний характер індивідуальних розривів у платежах і надходженнях.

У загальному випадку феномен таких функціональних розривів не породжує потреби в соціальних гарантіях як таких. Якщо ж у суб'єктів соціальної системи з'являються застійні розриви між доходами і потребами, які неможливо подолати всередині і за рахунок системи ринкових інститутів, то це є чинником виникнення і інституціалізації попиту на соціальні гарантії. Інститут соціальних гарантій для суб'єкта попиту (споживача) означає повне зняття невизначеності та ризику в тій частині умов його життєдіяльності, яку охоплює діяльність держави в особі її

соціальних органів або інших (недержавних) постачальників соціальних гарантій. Зворотним боком цього є згода суб'єкта на регламентацію (представниками системи соціальних гарантій) умов отримання і використання соціальної допомоги. Це дає підстави розглядати систему соціальних гарантій як свого роду трансфертний механізм, у якому постачальник гарантій отримує від суб'єкта частину його особистої фінансової та споживчої свободи вибору, а суб'єкт – певні фінансові або споживчі ресурси.

Форми пропозиції соціальних гарантій у господарській системі регламентуються інститутами, цінностями, конституцією держави і спеціальними законами, які встановлюють права й обов'язки учасників системи соціальних гарантій. Атрибут *соціальності* держави віднесено до його конституюючих ознак. Зміст і спрямованість діяльності держави безпосередньо пов'язані з її обов'язком забезпечувати *гарантії* прав і свобод.

Конституція України передбачає провідну роль держави та її органів у забезпеченні функціонування системи соціального захисту, але не виключає й участі інших суб'єктів та інститутів у формуванні пропозиції відповідних соціальних послуг непрацездатним членам суспільства. До таких суб'єктів та інститутів можуть бути віднесені різного роду міжнародні організації, добродійні структури, а також спеціалізовані соціальні органи зарубіжних держав.

Для попиту і пропозиції у сфері соціальних гарантій характерна сильна інституційна детермінація. Соціальні гарантії є елементом реальної пропозиції інститутів у господарській системі.

Сама по собі пропозиція інститутів складним чином залежить від історичної траєкторії господарської системи, зовнішнього середовища, наявності сталої системи цінностей, геополітичних і ландшафтних умов, природних ресурсів, етнічної складової та її інтегруючого потенціалу, рівня розвитку національних продуктивних сил тощо.

З еволюційної точки зору систему соціальних гарантій можна віднести до тих інститутів, які виконують консервативно-зберігаючу функцію, пов'язуючи потенційні ресурси інноваційного розвитку у сталих і не схильних до змін локусах соціальної системи.

Поколінна структура соціуму є природною межею мінливості соціально-економічних систем, подолання якої можливо лише ціною відмови від деяких ціннісних підстав сучасного суспільства (справедливість, солідарність, турбота про слабких, про дітей і людей похилого віку тощо). Відносне вповільнення розвитку систем, обтяжених соціальними гарантіями і зобов'язаннями, дозволяє їм використовувати механізми соціальної селекції варіантів і альтернатив інноваційних змін, пристосовуватися й адап-

туватися до них. Тим самим знімається абсолютна невизначеність соціального розвитку і зберігається лише відносна невизначеність, яка передбачає, що виключаються варіанти усвідомленої дегуманізації та деструктивного спрощення суспільних зв'язків і залежностей.

Отже, система соціальних гарантій є чинником підтримання не лише статичної інституційної рівноваги господарських систем, але їх динамічної рівноваги у процесі еволюційних змін. Як чинник поточної інституційної рівноваги соціальні гарантії беруть участь у забезпеченні оптимального рівня довіри в економіці, знижуючи транзакційні витрати і стимулюючи у прийнятних межах інноваційну ризикову поведінку господарювальних суб'єктів. Як чинник динамічної інституційної рівноваги соціальні гарантії сприяють оптимізації співвідношення між збереженням соціального багатства і його розвитком за допомоги соціальної селекції технологічних та інституційних інновацій. Водночас і сама система соціальних гарантій має змінюватися і пристосовуватися до нових економічних, інституційних і технологічних умов життєдіяльності соціуму. У протилежному разі вона неминуче піддається ерозії та деградації з усіма негативними наслідками, що впливають звідси, для ефективності функціонування господарської системи і можливостей її розвитку і зростання. Невипадково останніми роками в багатьох європейських країнах система соціальних гарантій різко знизила свою ефективність в очах суспільства й одночасно стала дуже обтяжливою для державних фінансів. Держава, обтяжена боргами, прагне всіляко понизити вартість їх обслуговування, домагаючись зниження відсоткових ставок. Проте зниження загального рівня ставок призводить до зниження прибутковості фінансових активів недержавних пенсійних фондів і страхових інститутів, що породжує необхідність збільшення обсягів залучених ресурсів. У цих умовах кількість претендентів на гарантії постійно зростає, а якість гарантій і рівень їх реалізації знижуються.

Тому держава і суспільство змушені періодично вдаватися до інструментів реформ системи соціальних гарантій, що часто мають болісний характер і породжують соціальні конфлікти. Причина конфліктності таких реформ полягає в тому, що змінам піддається один з інститутів, які втілюють у собі стабільність фундаментальних ціннісних засад суспільства. Функціональна аргументація соціальних реформ з боку держави не може в очах суспільства виглядати досить переконливою, що полегшує їх критику не лише суто популістського толку, але і концептуальну, засновану на детальному опрацюванні альтернатив. Для розроблення й успішної реалізації життєздатних моделей перебудови соціального блоку ринкових економік потрібен хоча б мінімальний рівень суспільного консенсусу. Але,

як показує історичний досвід, найлегше консенсусу досягти в умовах економічної та соціальної стабільності, якої сьогодні якраз і бракує.

Вплив трансформаційних процесів різного рівня і походження на статус системи соціальних гарантій є суперечливим і недостатньо дослідженим. Феномен перехідності складним чином впливає на макроекономічні можливості сталого розвитку системи соціальних гарантій за рахунок змін національної продуктивності та динаміки внутрішнього ринку

У рівноважній господарській системі зв'язок між сегментами ринку здійснюється через конкуренцію і ризик. Якщо ж через надмірні державні гарантії ризику немає, це означає, що зв'язок порушено і виникає ймовірність одностороннього розвитку системи (до певного часу, доки криза не відновить рівновагу). Отже, наявність ризику є обов'язковим механізмом рівноваги і розвитку. Система без ризику не рівноважна. Конфігурація системних ризиків відбиває історію системи, її сьогоdnішній стан і тенденції розвитку. Ризики системи – це вираз її генетичних засад і одночасно спосіб розгортання їх. Зростання внутрішнього ризику може бути виразом конфліктності розвитку, інтенсивних змін, перерозподілу і рекомбінації ресурсів.

Іноді господарська система набуває можливості відводити (трансльювати) частину внутрішньої невизначеності (ентропії, хаосу) в зовнішнє середовище, яке має бути сумісним із нею. У цьому разі потоки необхідних ресурсів, включаючи інформаційні та креативні, приходять ззовні, вже "промодульовані" внутрішніми потребами системи. Система дістає можливість "загрибати жар чужими руками". За рахунок цього відбувається різке підвищення поточної ефективності (а отже, і конкурентоспроможності) й одночасне зниження інтегрального внутрішнього ризику. Це може вельми неоднозначно вплинути на довгострокову стабільність і ефективність системи.

Можна зробити попередній висновок, що прагнення в короткий термін і за всяку ціну скоротити систему соціальних гарантій під приводом відновлення макроекономічної рівноваги є небезпечним з інституційної точки зору і помилковим із функціональної. Такий підхід не враховує можливості макроекономічної стабілізації даної системи за рахунок зростання національної продуктивності праці та випереджального розвитку внутрішнього ринку.

Проблему рівноважного зростання системи соціальних гарантій треба розв'язувати на трьох рівнях:

– фінансове й інституційне оздоровлення цієї системи з урахуванням бюджетних можливостей і траєкторії національного інституційного розвитку;

– використання інституційного, технологічного і соціального потенціалу для всемірного розвитку здібностей незахищених і недостатньо конкурентоспроможних груп населення;

– створення і максимально ефективного використання економічних умов для орієнтації соціально-економічного розвитку на розв'язання національних стратегічних завдань.

Література

- Аршин К. Человек, понимающий принципы этнической динамики // Русский журнал. – 2012 // <http://russ.ru/pole/Chelovek-ponimayuschij-principy-etnicheskoj-dinamiki>.
- Баттини Н., Каллегари Дж. (2011) Распределение бремени // Финансы и развитие. № 2.
- Гегель Г.В.Ф. (1990) Философия права. М.: Мысль.
- Кейнс Дж.М. (1978) Общая теория занятости, процента и денег. М.: Прогресс.
- Поланьи К. (2004) Экономика как институционально оформленный процесс // Западная экономическая социология: Хрестоматия современной классики. М.: Российская политическая энциклопедия.
- Почагина О. (2008) Семья: новые формы – иные ценности // Отечественные записки. № 3 // demoscope.ru/weekly/2009/0373/analit06.php.

СОЦИАЛЬНЫЕ ГАРАНТИИ И ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЕ РАВНОВЕСИЕ В ЭКОНОМИКЕ

Олег Яременко, Антон Саленков

Author affiliation: О. Ярёменко, д-р экон. наук, Государственное учреждение "Институт экономики и прогнозирования НАН Украины". (ec-teor@ief.org.ua)

Author affiliation: А. Саленков, соискатель. Харьковский национальный университет им. В.Н.Каразина. (salencov2001@mail.ru)

Раскрыта роль социальных гарантий в поддержании институционального равновесия в экономике. Уточнены механизмы возникновения институциональной ловушки государства благосостояния. Охарактеризованы основные уровни решения проблемы равновесного роста системы социальных гарантий в Украине.

Ключевые слова: социальные гарантии, институциональное равновесие, институциональная ловушка государства благосостояния.

JEL: A 100; H 530